

Станіслав ЛЕМ

КІБЕРІАДА

ЯК УЦІЛІВ ВСЕСВІТ

Одного разу конструктор Трурль створив машину, що вміла робити все на букву "Н". Закінчивши цю машину, він для проби примусив її зробити Нитки, потім намотати їх на Наперстки, які вона теж зробила, потім кинути все це в спеціально викопану Нору, оточену Нікельованими душами, Ножицями і Настойками.

Машина виконала завдання бездоганно, але Трурль ще не був певен у її дії і звелів їй зробити по черзі Німби, Навушники, Нейтрони, Нарциси, Носи, Німф і Нітрогеніум. Останнього вона зробити не змогла, і Трурль, дуже засмучений, наказав їй дати з цього приводу пояснення.

— Я не знаю, що це, — пояснила машина. — Не чула я про таке.

— Як це? Адже це азот. Такий хімічний елемент...

— Якщо це азот, то він на літеру "А", а я вмію робити тільки на літеру "Н".

— Але латиною це називається нітрогеніум.

— Любий мій, — сказала машина, — якби я могла робити все на "Н" усіма можливими мовами, то я була б Машиною, Яка Може Робити Все В Межах Усієї Абетки, бо ж будь-яка річ тією чи іншою мовою напевне починається на "Н". Не так усе добре. Я не можу зробити більше, ніж ти придумав. Азоту не буде.

— Гаразд, — погодився Трурль і наказав їй зробити Небо.

Вона тут-таки зробила одне небо, невелике, але небесно-блакитне. Запросив він тоді до себе конструктора Кляпавція, відрекомендував його машині й так довго розхвалював її незвичайні здібності, що той розізлився тайкома й попросив, щоб і йому дозволили наказати машині що-небудь зробити.

— Будь ласка, — сказав Трурль, — тільки це має бути на літеру "Н".

— На "Н"? Добре. Нехай зробить Науку.

Машина загурчала, і незабаром на площі перед Трурлевим будинком з'явилась юрба вчених. Одні з них потирали лоби, писали щось у товстих книгах, інші хапали ці книги й шматували на клапті, оддалік видно було палаючі вогнища, на яких підсмажували мучеників науки, тут і там щось гримало, в повітрі виростали дивовижні грибоподібної форми дими, вся юрба говорила одночасно, так що годі було зрозуміти бодай слово, складала час від часу меморіали, заклики та інші документи, а трохи далі сиділо кілька самотніх старих, вони невпинно, дрібним бісером писали щось на клаптях подертого паперу.

— Ну, скажеш, погано? — з гордістю вигукнув Трурль. — Зізнайся, точнісінько тобі наука! Проте Кляпавцій не був задоволений.

— Що? Оця юрба і є наукою? Наука — це щось зовсім інше!

— То, будь ласка, скажи, що саме, й машина тут-таки це зробить! — обурився Трурль.

Але Кляпавцій не знав, що сказати, і тому заявив, що дасть машині ще два завдання і якщо вона їх виконає, то він визнає, що все гаразд. Трурль погодився на це, і Кляпавцій наказав машині зробити Навпаки.

— Навпаки?! — вигукнув Трурль. — Та де це чувано! Що це ще за Навпаки?!

— Як що? Зворотний бік усього сущого, — спокійно заперечив Кляпавцій. — Чув, як вивертають навиворіт? Ну, ну, не прикидайся! Гей, машино, берися до роботи!

А машина вже давно діяла. Спочатку вона зробила антипротони, потім антиелектрони, антинейтрино, антинейтрони й довго так працювала безупину, поки не наробила силу-силенну антиматерії, з якої поступово почав формуватися схожий на химерну осяйну хмару антисвіт.

— Гм, — промовив вельми невдоволений Кляпавцій, — і це має означати Навпаки?.. Припустімо, що так. Погодьмось, що це приблизно те... Але ось мій третій наказ. Машино! Зроби Ніщо!

Тривалий час машина взагалі не рухалась. Кляпавцій почав уже задоволено потирати руки. Тоді Трурль сказав:

— А чого ти хочеш? Ти ж велів їй нічого не робити, от вона й не робить.

— Неправда. Я наказав їй зробити Ніщо, а це зовсім інша річ.

— От іще! Зробити ніщо, чи не зробити нічого, — це одне й те саме.

— Е, ні! Вона мусила зробити Ніщо, а не зробила нічого, — виходить, я виграв. Адже Ніщо, розумнику ти мій, це не якесь звичайне ніщо — продукт лінощів і неробства, але дійове й активне Ніщо, ідеальне, єдине, всюдисуще й найвище Небуття у власній відсутній особі!

— Не мороч машині голову! — крикнув Трурль.

Але тут пролунав її бронзовий голос:

— Годі вам сваритись у таку мить. Я знаю, що таке Небуття, Ницість або Ніщо, оскільки всі ці речі перебувають у ключі літери "Н" як Неіснування. Краще востаннє гляньте на світ, бо скоро його не буде...

Слова завмерли на устах розлючених конструкторів. Машина й справді робила Ніщо, а саме — вилучала одну по одній із світу різні речі, які переставали існувати, ніби їх взагалі ніколи не було.

Так вона вилучала натяги, наплюйки, нурки, нуждівки, налушпики, недоноги й нетільки. Часом здавалося, що, замість того щоб зменшувати, скорочувати, викидати, прибирати, знищувати й вилучати, вона примножує і додає, оскільки одне за одним ліквідувала Невдоволення, Неординарність, Невіру, Невситимість і Неміч. Та потім навколо них почало ставати просторіше.

— Ой! — вигукнув Трурль. — Як би з цього біди не вийшло...

— Не бійся, — сказав Кляпавцій, — ти ж бачиш, що вона зовсім не робить Тотального Небуття, а лише Неіснування речей на літеру "Н". І нічого особливого не буде, тому що твоя машина нікуди не годиться.

— Так тобі лише здається, — відповідала машина. — Я справді почала з усього, що на літеру "Н", бо це мені більш знайоме, та одна річ — створити якусь річ, а зовсім інша — ліквідувати її. Ліквідувати я можу все з тієї простої причини, що я вмю робити все-все, як є, на літеру "Н", а отже, Небуття для мене суцця дрібниця. Зараз і вас не буде, і взагалі нічого, тож прошу тебе, Кляпавцію, скажи швидше, що я справді універсальна й унікальна машина і виконую накази, як слід, а то буде пізно.

— Але ж це... — почав був переляканий Кляпавцій і в цю мить помітив, що справді зникають предмети не тільки на літеру "Н". Так, уже

перестали їх оточувати камбузелі, стискалки, витруски, гризмаки, римонди, тріпаки й пітьмухи.

— Стій! Стій! Я забираю свої слова назад! Годі! Зупинись! Не роби Небуття! — щосили зарепетував Кляпавцїй, та, перш ніж машина зупинилася, зникли ще горошаки, плюкви, філідрони й замри.

І аж тоді машина зупинилася. Світ мав просто страхітливий вигляд. Особливо постраждало небо; на ньому виднілися тільки поодинокі цяточки зірок — й ані сліду чарівних гризмаків і гвайдольниць, які так прикрашали раніше небозвід.

— О небо! — вигукнув Кляпавцїй. — А де ж камбузелі? Де мої улюблені мурівки? Де лагідні пітьмухи?!

— Їх немає і вже ніколи не буде, — спокійно відповіла машина. — Я виконала, точніше, тільки почала виконувати те, що ти велів.

— Я велів тобі зробити Ніщо, а ти... ти...

— Кляпавцію, ти або дурник, або прикидаєшся дурником, — заперечила машина. — Якби я зробила Ніщо зразу, одним махом, перестало б існувати все, отже, не тільки Трурль, і небо, і космос, і ти, та навіть я. То хто ж, власне, і кому міг би тоді сказати, що наказ виконано і що я — чудова машина?

— Ну, хай буде по-твоєму, не станемо більше про це говорити. Я вже нічого від тебе не хочу, чудова машино, тільки прошу тебе, зроби знову мурівок, бо без них і життя мені не любе...

— Не можу, тому що вони на "М", — сказала машина. — Я, звичайно, можу зробити назад Невдоволення, Невситимість, Невігластво, Ненависть, Неміч, Нетривкість, Невіру й Нестійкість, але прошу нічого не чекати від мене на інші літери.

— Але я хочу, щоб були мурівки! — крикнув Кляпавцїй.

— Мурівок не буде, — відрубала машина. — Ти краще подивися на світ, сповнений тепер величезних чорних дір, сповнений Ніщо, яке заповнює бездонні прірви між зорями. Як усе тепер просякнуте цим Ніщо, як нависає воно тепер над кожною молекулою Буття. Це твоїх рук справа, мій заздріснику! Не думаю, щоб майбутні покоління благословили тебе за це...

— Може, вони не дізнаються... може, не помітять... — пробурмотів пополотнілий Кляпавцїй, з жахом дивлячись у порожнечу чорного неба й не сміючи навіть глянути в очі своєму колезі.

Лишивши Трурля біля машини, яка вмїла все на літеру "Н", він, скрадаючись, вернувся до себе додому. А світ і понині так само продірявлений Небуттям, як у ту мить, коли Кляпавцїй зупинив машину. А оскільки не вдалося ще створити машину, яка робила б усе на якусь іншу літеру, то не виключено, що ніколи вже не буде таких чудових явищ, як пїтьмухи й мурівки, — на віки вічні.

ТРУРЛЕВА МАШИНА

Одного разу конструктор Трурль збудував дев'ятиповерхову мислячу машину. Скінчивши основну роботу, він покрити машину білим лаком. Тоді пофарбував наріжники в лілове, а, придивившись збоку, передню частину свого витвору приоздобив ще й дрібнішими візерунками; там же, де мало бути чоло машини, поклав легкий жовтогарячий мазок. Неабияк задоволений, він аж присвиснув тихенько і — так ото лише для годиться — взяв та й запитав у машини звичайнісіньку річ: скільки буде двічі по два.

Машина заходилася працювати. Перше загорїлися лампи, заясніли контури машини, загучав, наче водоспад, струм по дротах, заграли зчеплення, потім розжарилися котушки, завирувало всередині,

загуркотіло, задудніло, і по всій рівнині розлігся такий гам, що Трурль подумав: "Треба буде спорудити для машини спеціального мислєглушника". Тим часом машина без упину працювала — так, немовби розв'язувала найскладніші космічні проблеми. Під машиною двигтіла земля, розсувався пісок у неї з-під стіп, вистрелювали запобіжники, як корки з пляшок, а реле аж надривалося від натуги. Нарешті, коли Трурлеві досить уже набрид цей шарварок, машина нагло вгамувалася і промовила громовим голосом:

— СІМ.

— Ну, ну, моя дорогенька! — здивувався Трурль. — помиляєшся, двічі по два — це чотири, поправся, будь ласка. Отже, скільки буде двічі по два?

— СІМ, — як стій відповіла машина.

Зітхнувши, Трурль хоч-не-хоч мусив знову надягати фартуха, якого вже був скинув. Він закасав високо рукави, відчинив нижні дверцята в машині й забрався до її нутра. Довго не виходив звідти, чути було, як він гатить молотом, як щось відкручує, щось там зварює, щось прилютовує, як вбігає, гупаючи по бляшаних сходинках, то на сьомий поверх, то на дев'ятий, і відразу щодуху мчить униз. Спробував Трурль пустити струм — і десь усередині машини аж зашкварчало, а в електрофорів вирости фіолетові вуса. Мозолився він так дві години і вийшов на свіже повітря увесь закіптюжений, але й задоволений. Поскладав він своє робоче причандалля, кинув фартуха на землю, витер обличчя й руки і, вже відходячи, просто собі так, заради святого спокою, спитав:

— То скільки буде двічі по два?

— СІМ, — відповіла машина.

Трурль вилаявся круто, та не було ніякої ради — знов узявся длубатись у машині: щось там поправляв, з'єднував, розлютовував, переставляв, а коли нарешті втретє довідався, що двічі по два сім, — у розпачі опустився на найнижчу приступку машини. Сидів він отак, аж це нагодився Кляпавцій. Гість спитав Трурля, чом він так зажурений, що виглядом нагадує мерця, і той розповів Кляпавцієві про свій клопіт. Кляпавцій сам зо два рази забирався в нутро машини, пробував направити і те, і те, але коли по цьому запитував у машини, скільки буде два плюс один, — вона відповідала: "Шість", а один плюс один, на думку машини, дорівнювало нулеві. Кляпавцій почухав потилицю, відкашлявся і мовив:

— Нічого не вдієш, друзяко, треба дивитися правді у вічі. Ти збудував не ту машину, що хотів. Але будь-яке негативне явище має свій позитивний бік, і ця машина так само.

— Цікаво мені знати, який?! — відповів Трурль і копнув ногою підмурівок машини, що на ньому сидів.

— Не роби того, — сказала машина.

— О, бачиш, вона вразлива. Отже... Що це я хотів сказати? Ага, машина ця, без сумніву, дурна, і то не такою собі звичайною пересічною дурістю, ні-ні! Вона, ця машина, скільки я на цьому розуміюся, — а я, як ти знаєш, визнаний спеціаліст, — вона є найдурніша мисляча машина в цілому світі. Це вже не абищо! Зумисне її збудувати було б нелегко, ба навіть, гадаю, і зовсім неможливо. Ця машина не тільки дурна, але до того ще й уперта, як віл, тобто має характер, властивий ідіотам, бо ж саме вони страшенно вперті.

— На дідька мені така машина? — спитав Трурль і вдруге копнув підмурівок машини.

— Серйозно тебе попереджую, — не роби того, — сказала машина.

— О, будь ласка, ти вже маєш серйозне попередження, — байдужим тоном скоментував Кляпавцій. — Ти бачиш, вона не тільки вразлива, і тупа, і вперта, вона ще й гоноровита, а маючи стільки властивостей, можна чимало чого досягти, го-го, це я тобі кажу!

— Добре, але що я, власне, можу з нею робити? — спитав Трурль.

— Мені важко так зразу відповісти. Ну, скажімо, ти можеш показувати її на виставці, з платним входом, щоб кожен охочий міг оглянути найдурнішу мислячу машину на світі. Скільки в ній поверхів? Дев'ять? Ото будь ласка, маєш, — адже ж такого велетенського ідіота ніхто досі не бачив. Ця виставка не тільки повернула б тобі кошти, витрачені на спорудження машини, а й...

— Дай мені спокій, нічого я не буду показувати! — відрубав Трурль, звівся на рівні ноги і, не втримавшись, копнув машину ще раз.

— Втретє серйозно тебе попереджую, — сказала машина.

— А то що? — з серцем крикнув Трурль, ображений на її пиху. — Ти... Ти... — не знайшовши слова, він іще декілька разів копнув машину й зарепетував:

— Ти тільки на це й придатна, зрозуміло?

— Ти образив мене вчетверте, вп'яте, вшосте й увосьме, — сказала машина. — Через це я більше не рахуватиму. Надалі я відмовляюся відповідати на запитання стосовні математики.

— Вона відмовляється! Гляньте на неї! — роз'юшився Трурль, допечений до живого. — Після шести в неї іде вісім, — ти зауважив, Кляпавцію? Не сім, а вісім! І вона має ще нахабство відмовлятися отак виконувати математичні завдання! А на тобі! на тобі! на тобі! Ще хочеш?

У відповідь машина задвигтіла, затряслася і, не кажучи й слова, почала з усіх сил видобуватися з фундаменту. Був він глибокий, отож машина мусила повигинати численні опори, поки видобулася з землі, залишивши в ній покручені бетонні балки з оголеними прутами арматури. Вивільнившись, машина, наче ногата фортеця, посунула на двох конструкторів. Трурль був такий ошелешений цим дивом, що не намагався навіть утікати від машини, яка мала виразний намір розчавити його. На щастя, Кляпавцій, трохи менше збитий з плигу, схопив приятеля за руку і силою потягнув його вбік, і так вони відбігли на якусь там відстань. А коли озирнулися, то побачили — висока, як башта, машина, похитуючись, повагом ішла за ними. Ступаючи, вона щокроку занурювалась мало не по другий поверх, але вперто й невтомно видобувалася з піску і таки перла просто на них.

— Ну, такого ще світ не бачив! — мовив Трурль, якому аж дух забило від подиву. — Машина збунтувалася! Що тепер робити?

— Чекати й пильнувати, — відповів кмітливіший Кляпавцій. — Може, щось з'ясується.

Однак ніщо того не віщувало. Машина, вибравшись на твердіший ґрунт, рухалася вже швидше. У нутрощах її свистіло, сичало і подзенькувало.

— Зараз порозлютовуються в ній керівний центр і система програмування, — пробурмотів Трурль. — Тоді вона почне розвалюватись і стане.

— Ну ні, — відказав Кляпавцій, — це тільки в особливому випадку. Ця машина така дурна, що їй не зашкодить навіть коли розладнається координаційна апаратура. Дивись, вона вже... Тікаймо!!

З усього було видно, що машина запалилася бажанням розтоптати їх. Вони знову кинулися бігти, що було сили, чуючи, як за плечима гримотить

страхітлива машинова хода. Мчали, бо що ж могли інше вдіяти? Вони хотіли були звернути до знайомішої місцевості, але машина не давала їм цього зробити, спритними маневрами змушуючи втікачів забиратися у край щодалі більш пустельний. Невдовзі з навислого туману виткнулися гори — похмурі й скелясті. Трурль, важко хекаючи, закричав до Кляпавція:

— Слухай! Втікаймо до якоїсь вузької ущелини... куди вона не змогла б за нами забратися... Клята!... Що?!

— Краще біжим... навпростець... — видихнув Кляпавцій. — Тут недалеко є місцина... забув, як називається... але ми там знайдемо... ух!! Т сховок!..

Чкурнули вони навпростець і незабаром побачили перед собою перші містечкові садиби. О тій порі дня вулиці були майже порожні. Втікачі вже пробігли добрий шмат дороги, не здивавши жодної живої душі, як нараз страшений гуркіт, наче від кам'яно? лавини, яка зрушилася край містечка, сповістив, що машина дісталась уже сюди.

Трурль озирнувся і аж ойкнув.

— О небо! Глянь, Кляпавцію, вона трощить будинки!

Машина й справді, затято переслідуючи своїх кривдників, сталевою брилою проходила крізь мури будинків і залишала за собою самі цегляні руїни, над якими біло клубочилася курява од вапна. Почулися пройняті жахом крики засипуваних, зароїлося на вулицях, а Трурль та Кляпавцій, ледве дихаючи, усе гнали далі, поки, нарешті, домчали до великої кам'яної ратуші й умить збігли сходами у глибоке підземелля.

— Ну, тут уже вона нас не дістане, хоч би навіть звалила нам на голову цілу ратушу! — відсапувався Кляпавцій. — Але ж лихий мене

підбив сьогодні зайти до твоєї хати... Кортіло мені дізнатись, як твоя робота просувається, ото й маю...

— Тихо! — вигукнув Трурль. — Сюди хтось іде.

Двері до підвалу таки на правду відчинилися, і ввійшов сам міський голова зі своїми радними. Трурль не наважився признатися, через що сталась ця незвичайна й жахлива історія, отож виручив його Кляпавцій. Бургомістр мовчки слухав Кляпавцію. Раптом стіни задвигтіли, земля сколихнулася і до підземелля, глибоко укритого під поверхнею, долинув гучний гуркіт від падіння руйнованих мурів.

— Вона вже тут! — заволав Трурль.

— Так, — відповів бургомістр. — І вимагає, щоб ми віддали вас їй, бо інакше вона знищить усе місто...

У цю мить звідкись далеко згори почувся по-металевому гундосий голос:

— Тут десь є Трурль... Я чую Трурля...

— Але ж ви нас не віддасте? — спитав тремтячим голосом той, кого так настирливо домогалася машина.

— Один із вас, котрого звать Трурль, мусить звідси вийти. Другий може залишитись, оскільки машина не конче його вимагає.

— Майте ж милосердя!

— Ми тут безсилі, — відповів міський голова. — Та й зрештою, якби ти, Трурлю, мав тут залишитись, то мусив би відповідати за шкоду, заподіяну місту та його мешканцям. Адже це через тебе машина

зруйнувала шістнадцять будинків і поховала під руїнами багато городян. Тільки тому, що ти стоїш перед лицем смерті, відпускаю тебе вільно. Отож іди й не повертайся...

Трурль глянув на обличчя радних і, побачивши там присуд собі, повільно рушив до дверей.

— Стривай! Я йду з тобою! — шарпнувся Кляпавцій.

— Ти? — із слабкою надією в голосі обізався Трурль. — Ні... — додав він по хвилі. — Залишайся, так буде краще... Навіщо тобі марно гинути?..

— Ідіотизм! — гарячкував Кляпавцій. — Що це таке, чого це ми маємо гинути? Через ту залізну кретинку? Теж мені причина! Цього замало, щоб стерти з лица землі двох найвизначніших конструкторів! Ходімо, друже Трурлю! Сміливо!

Підбадьорений цими словами, Трурль побіг услід за Кляпавцієм нагору. На площі не було ані душі. Серед клубів куряви, з яких де-не-де проступали скелети розвалених будинків, стояла, пахкаючи парою, машина, вища за ратушну вежу. Її геть усю заюшила цегляна кров мурів і запорошив білий порошок руйновищ.

— Слухай, — прошепотів Кляпавцій, — вона нас не бачить. Махнім он тією першою вуличкою ліворуч, потім праворуч, а далі навпрямки — недалеко звідси починаються гори. Там ми сховаємось і придумаємо вже щось таке, аби раз назавжди відбити їй охоту... Біжим! — заволав він нараз, бо машина в цю мить зауважила їх і кинулась наздоганяти, аж земля задвигтіла навкруги.

Щодуху біжучи, втікачі вибралися за містечко. Добру милю гнали вони чвалом, чуючи позад себе громохку ходу невблаганного велета.

— Осьде знайома ущелина! — раптом вигукнув Кляпавцій. — Це русло висхлого потоку, що веде в глиб скелястих урвищ. Там багато печер. Поспішім, машина сюди не дістанеться!

Втікачі мчали під гору, спотикалися і — щоб утримати рівновагу — розмахували руками, та машина трималася все на тій самій віддалі від них. По кам'яних брилах пересохлого річища вони добігли до ущелини між прямовисного бескеття і, помітивши високо вгорі чорний отвір печери, чимдуж подерлися туди. Не зважали на те, що з-під ніг у них випорскувало каміння, яке ледь трималося скелястого громаддя. Великий отвір у скелі з'яв холодом і темрявою. Втікачі швиденько забралися всередину, пробігли ще трохи й аж тоді поставали.

— Ну, тут уже ми в безпеці, — заспокоївся Трурль. — Я вигляну, хоч побачити, де вона застряла...

— Стережися! — попередив його Кляпавцій.

Трурль обережно підійшов до отвору печери, вихилився і раптом перелякано відсахнувся:

— Вона вилазить на гору! — вигукнув він.

— Не журися, сюди вона нізащо не добереться, — мовив не зовсім певним голосом Кляпавцій. — Ой, що це? Начебто потемніло!..

У цю мить велика тінь затулила небо, яке досі видніло крізь вийстя печери, і в ньому з'явився бік машини — сталевий, гладенький, густо покритий заклепками. Машина поволі прихилилася до скелі, тим самим щільно закриваючи вихід з печери.

— Ми ув'язнені... — прошепотів Трурль, і голос його тремтів, бо ж навколо була цілковита темрява.

— Ну ми ж і дурні були! — обурено скрикнув Кляпавцій. — Пертися до печери, яку вона може забарикадувати! І як нас на це підбило?!

— А як ти гадаєш, — на що вона розраховує? — помовчавши з хвилину, спитав Трурль.

— На те, що ми захочем звідси вибратися. Не треба багато думати, щоб це зрозуміти.

Знову запанувала мовчанка. Трурль у суцільному мороці, витягаючи поперед себе руки, навшпиньки підійшов до отвору печери і провів рукою по скелі, поки не доторкнувся гладенької і теплої, немовби нагрітої зсередини, металевої поверхні.

— Чую тебе, Трурлю... — загурчав у замкненій просторіш залізний голос. Трурль відшарпнувся, тоді примостивсь на брилі обік приятеля, і обидва якийсь час сиділи нерухомо й мовчки. Нарешті Кляпавцій прошепотів Трурлеві:

— Так ми нічого не висидимо. Нема ради, доведеться почати з нею переговори.

— Це безнадійно, — відповів Трурль. — Але спробуй, може, хоч тебе цілим випустить...

— Ну, на таке я не пристану! — підбадьорив приятеля Кляпавцій і, підійшовши до отвору печери, невидного в темряві, гукнув:

— Агов, ти нас чуєш?

— Чую, — озвалась машина.

— Слухай, я хотів тебе перепросити. Знаєш... Ну, виникло між нами непорозуміння, але ж це, власне, дрібниця. Трурль не мав на думці...

— Я знищу Трурля! — мовила машина. — Але перед тим він муситиме відповісти мені на запитання, скільки буде двічі по два.

— Він відповість, відповість тобі, і то так, що ти будеш задоволена і, безперечно, з ним погодишся. Еге ж бо, Трурлю? — заспокійливо сказав посередник.

— Та вже певно... — ледь чутно промовив Трурль.

— Справді? — сказала машина. — Ну, то скільки ж буде двічі по два?

— Чоти... тобто сім... — ще тихіше відповів Трурль.

— Га, га! Таки не чотири, а сім!

— А бачиш! Сім, ясна річ, сім, завжди було сім! — запобігливо притакнув Кляпавцій. І обережненько запитав: — То тепер ти вже нас випустиш?

— Ні. Хай Трурль ще раз скаже, що просить вибачення, а також — скільки буде двічі по два...

— А ти нас випустиш, якщо я скажу? — спитав Трурль.

— Не знаю. Подумаю. Ти не став мені умов. Кажи, скільки буде двічі по два.

— Але ти й правда нас випустиш? — ще напоминався Трурль, хоч Кляпавцій і смикав його за полу, шепотючи на вухо:

— Це ідіотка, ідіотка, не сперечайся з нею, благаю тебе!

— Не випущу, коли мені не захочеться, — відповіла машина. — Але ти й так скажеш мені, скільки буде двічі по два.

Раптом Трурль скипів.

— О! Я скажу тобі, скажу! — закричав він. — Двічі по два — чотири, двічі по два — чотири, хоч би ти й сторчголов стала, хоч би усі ці гори на порох обернула, хоч би морем подавилася, небо ціле випила, а все 'дно — двічі по два — тільки чотири!!

— Трурлю! Ти збожеволів! Що ти кажеш? Двічі по два — сім, ясна пані! Люба машино, сім! СІМ!!! — волав на весь голос Кляпавцїй, силкуючись перекричати приятеля.

— Неправда! Чотири! Тільки чотири, від початку й до кінця світу ЧОТИРИ!! — аж хрипів, так надривався Трурль.

Несподівано скелю у них під ногами пройняв якийсь гарячковий дроз.

Машина відхилилася від отвору, пропустивши до печери сіренький жмуток світла і загорлала:

— Брешеш! Сім! Кажі зараз, бо як стукну!

— Ніколи не скажу! — затявся Трурль, так ніби йому було вже однаковісінько.

Цю ж мить із склепіння печери на голови втікачів посипався камінний град, бо машина взялася всім своїм дев'ятиповерховим тулубом трощити

прямовисну скелясту кручу, раз по раз гатячи в неї. Величезні уламки скель відколювались від моноліту і з гуркотом котилися в долину.

Печеру сповнили гримотіння ударів і кремінний дим, сталь аж іскри викрешувала зі скелі, — але крізь увесь цей пекельний гуркіт штурму час від часу чути було Трурлів голос, що кричав без угаву:

— Двічі по два — чотири! Чотири!!!

Кляпавцій намагався був силоміць заткнути йому рота, але, не змігши подолати дужий відпір, мовчки опустився на землю й затулив голову руками. Машина невтомно змагалася, докладаючи пекельних зусиль — здавалося, скелясте склепіння от-от впаде на печерників, розтратить їх і поховає навіки. І коли вони вже втратили всяку надію, коли печера замість повітря сповнилась їдучим порохом, щось раптом страшенно заскреготіло, повільно розкотився грім — такий гучний, як би тисячі ковалів загупало молотами, і навіть гучніший, — потім повітря загуло, чорна стіна, що затуляла отвір, зeszла, наче її вітром здмухнуло, і в долину посунула лавина величезних скелястих брил. Луна гуркоту, відбиваючись від гір, ще розлягалася долом, коли обидва приятелі підбігли до виходу з печери і, до пояса вихилившись із неї, побачили, що машина лежить потовчена й сплющена обвалом, який сама ж вона й спричинила.

Здоровенний камінь, що стирчав саме посеред дев'яти поверхів машини, розчахнув її мало не навіп. Кляпавцій і Трурль обережно спустилися з печери крутим схилом гори, яка ще курилася кам'яним пилом. Щоб добратися до пересохлого річища, їм треба було пройти повз тулуб розпростертої плазом машини — такої великої, як судно, викинуте на берег. Мовчки вони обидва водночас зупинилися перед розчавленим сталевим попереком машини. Машина ледь здригалась і чути було, як в її нутрощах щось іще крутиться, щораз тихше й тихше погуркуючи.

— Ач, який у тебе ганебний кінець, а двічі по два як було, так і є... — почав Трурль, але тої ж миті машина зашаруділа й невиразно, ледве чутно, пробелькотіла востаннє:

— СІМ.

Потім щось тонко скреготнуло у неї всередині, згори посипалося каміння і машина завмерла, перетворившись на купу мертвого залізяччя. Конструктори глянули один на одного і, ні словом не озиваючись, рушили назад руслом висхлого потоку.

ВЕЛИКА ПРОЧУХАНКА

Хтось постукав до конструктора Кляпавція, і він, прочинивши двері й вистромивши голову, побачив черевату машину на чотирьох куцях ногах.

— Хто ти така і чого тобі треба? — спитав Кляпавцій.

— Я Машина Для Виконання Бажань, а послав мене тобі в дарунок твій приятель і великий колега, Трурль.

— В дарунок? — здивувався Кляпавцій, почуття якого до Трурля були досить таки двозначні. А особливо не сподобалося Кляпавцієві, що машина назвала Трурля його "великим колегою". — Ну, та гаразд, — хвилину подумавши, вирішив він, — заходь до хати.

Наказав машині стати в кутку біля грубки і, немовби не звертаючи на неї уваги, повернувся до покинутої роботи. Він саме будував банясту машину на трьох ногах. Стояла вона вже майже готова, треба було ще тільки покрити її лаком.

Машина Для Виконання Бажань, трохи помовчавши, озвалася:

— Нагадую про свою присутність.

— А я й не забуваю про це, — відповів Кляпавцїй і далі робив своє. Помовчавши ще часину, машина знов озвалася:

— Можна спитати, що ти робиш?

— Ти що? Машина Для Виконання Бажань чи Машина Для Ставлення Запитань? — мовив Кляпавцїй і додав: — Мені треба блакитної фарби.

— Не знаю, чи буде того відтінку, якого ти потребуєш, — відповіла машина, висуваючи через невеличкі дверцятка у череві бляшанку з фарбою. Кляпавцїй відкрив бляшанку, мовчки занурив у неї пензля і заходився малювати. До вечора він іще зажадав від машини по черзі наждаку, карборунду, свердел, білої фарби, а також гвинтів, і щоразу машина давала йому те, чого він просив. Надвечір Кляпавцїй прикрив споруджуваний прилад шматиною, підкріпився трохи, а тоді сїв на тринїжку навпроти машини і мовив:

— Побачимо зараз, на що ти здатна. То ти вмієш робити геть усе?

— Не все, але багато що, — скромно відповіла машина. — Чи задовольнили тебе фарби, гвинти і свердла?

— Авжеж бо, авжеж! — відказав Кляпавцїй. — Але зараз я побажаю від тебе штуки далеко важчої. Якщо не зробиш її, — відішлю тебе назад до твого господаря з подякою і відповідною характеристикою.

— А що ж це за штука? — спитала машина і переступила з ноги на ногу.

— Це Трурль, — пояснив Кляпавцїй. — Мусиш створити мені Трурля, достеменно такісінького, як справжній. Щоб одного від другого не можна було відрізнити!

Машина помурмотіла, побряжчала, пошурхотіла і мовила:

— Гаразд, створю тобі Трурля, але поведься з ним обережно, бо це дуже великий конструктор!

— Та звичайно, щодо цього можеш бути спокійна, — відповів Кляпавцій. — Ну, то й де ж цей Трурль?

— Що? Так одразу? Це ж бо неабияка робота! — мовила машина. — На неї треба деяку часину. Трурль — це не гвинтик чи там якийсь лак!

Однак ж — на подив швидко машина засурмила, задзеленькотіла, в череві її прочинилися чималі дверцята, і з темних нутрощів вийшов Трурль. Кляпавцій підвівся, обійшов його з усіх боків, придивився до нього зблизька, обмацав усього і обстукав, — але не було жодних сумнівів, що це був Трурль, як дві краплі води подібний до оригіналу. Трурль, що вийшов з черева машини, мружив очі від світла, але поза цим тримався цілком звичайно.

— Добридень, Трурлю! — сказав Кляпавцій.

— Добридень, Кляпавцію! Але звідки я тут узявся? — відповів явно здивований Трурль.

— А так от, просто зайшов собі... Давно я тебе не бачив. Як тобі в мене подобається?

— О, вельми, вельми подобається... Що це ти тримаєш там під шматиною?

— Та нічого такого. Може, присядеш?

— Е, вже, здається, пізенько. Темно на дворі, — чи не час мені додому?

— Ну, не так швидко, не зразу ж! — заперечив Кляпавцій. — Ходімо перше зі мною до підвалу, побачиш, як це буде цікаво...

— А що ти маєш такого у підвалі?

— Ще нічого не маю, але зараз матиму. Ходімо, ходімо...

І, поплескуючи Трурля по плечах, Кляпавцій завів його до підвалу. Там Кляпавцій раптом підставив Трурлеві ногу, той упав, а він тоді зв'язав його і давай здоровенним дрючком лупити, як Сидорову козу. Трурль верещав щосили, кликав на поміч, то кляв, то просив зглянутися, але все було намарне — ніч стояла глуха й темна, а Кляпавцій товк його далі, аж гучало.

— Ой! Ай! Чого ти мене так б'єш? — волав Трурль, ухиляючись від ударів.

— Бо так мені хочеться, — пояснив Кляпавцій і знову замахнувся. — Цього, друже Трурлю, ти ще не куштував!

І по цьому слову загилив його в голову, аж луна пішла, як з порожньої бочки.

— Зараз же пусти мене, а то я піду до короля і розповім, що ти зі мною зробив, і він посадить тебе у в'язницю! — кричав Трурль.

— Король нічого мені не зробить. А знаєш, чому? — мовив Кляпавцій і всівся на лавці.

— Не знаю, — обізвався Трурль, радий, що може трохи віддихатися від лупцювання.

— Бо ти не справжній Трурль. Справжній Трурль сидить у себе вдома, він спорудив Машину Для Виконання Бажань і прислав її мені в дарунок, а я, аби цю машину випробувати, наказав їй зробити тебе. Зараз викручу тобі голову, поставлю у себе під ліжком і стягуватиму чоботи при її допомозі.

— Ти виродок! Навіщо ти хочеш це зробити?

— Я ж тобі казав: бо мені так хочеться. Але годі вже розп'якувати!

Мовивши так, Кляпавцїй знову взяв обіруч дрючка, аж це Трурль закричав:

— Стій! Стривай-но! Скажу тобі щось дуже важливе!

— Цікаво мені знати, що ти такого скажеш, аби я передумав стягувати чоботи з допомогою твоєї голови, — відповів Кляпавцїй, але Трурля не вдарив. Той закричав тоді:

— Я зовсім не Трурль, зроблений машиною! Я справжній Трурль, найсправжнісінький у світі! Мені лише кортіло дізнатися, що ти робиш такий довгий час, замикаючись у домі на чотири засуви. Ось через це я збудував машину, сам сховався всередині і наказав занести її до твого дому, як ніби дарунок від мене.

— Глядіть-но, глядіть, яку історійку він вигадав, і то так хутко! — мовив Кляпавцїй і, вставши, взявся за грубший кінець дрючка. — Не випрочуйся, я бачу твої брехні наскрізь. Ти Трурль, зроблений машиною, вона виконує всі бажання, завдяки їй я дістав гвинтів, білої фарби, а також і блакитної, а так само й свердла та інші речі. Якщо вона спромоглася зробити все це, мій голубе, то спромоглася й тебе зробити!

— Та я мав усе це наготовлене у нутрощах машини! — закричав Трурль. — Хіба ж важко було передбачити, чого ти можеш потребувати під час праці! Йй-богу, я правду кажу!

— Якби ти казав правду, то це означало б, що мій приятель, великий конструктор Трурль — звичайнісінький ошуканець, у віщо я ніколи не повірю! — відповів Кляпавцій. — Ото маєш!

І, розмахнувшись, уперіщив Трурля межі плечі.

— Це за те, що набріхуєш на мого приятеля Трурля.

— Ото й іще маєш!

І доклав з другого боку. Потім бив його ще й ще і так його молотив і товк, аж сам зморився.

— Піду посплю трохи, відпочину, — мовив він на пояснення і відкинув дрючка. — А ти почекай тут, я незабаром повернуся...

Тільки-но він одійшов, як по всій хаті розляглося його хропіння, а Трурль почав звиватися в мотузках, поки не стало трохи вільніше, і тоді порозв'язував на собі вузли, тихенько вибрався з підвалу, вліз до нутра машини і чимдуж подався у ній додому. А Кляпавцій, сміючись нишком, дивився з горішнього віконця на його втечу.

Назавтра Кляпавцій прийшов з візитом до Трурля. Господар впустив його досередини, зустрівши понурою мовчанкою. В хаті панувала півсутінь, але це не завадило кмітливому Кляпавцієві спостерегти, що тулуб і голова Трурля мають сліди добрячої прочуханки, якої він завдав йому, хоч Трурлеві довелося досить-таки попрацювати, виклепуючи собі тіло й випростуючи заглибини від ударів.

— Чого ти такий набурмосений? — весело спитав Трурля Кляпавцій.
— Я прийшов подякувати тобі за твій гарний подарунок, шкода тільки, що коли я спав, він утік, кинувши відчинені двері — так, наче йому п'яти горіли!

— Щось мені здається, ти не так скористався з мого подарунку, як годилося б, коли не сказати більше! — вибухнув Трурль. — Можеш себе не утруднювати, машина розповіла мені все, — додав він зі злістю, побачивши, що Кляпавцій розтуляє рота. — Ти наказав їй зробити мене, мене самого, а тоді підступно заманив дублікат моєї особи до підвалу і там немилосердно відлупив його! І після такої зневаги до мене, після такої подяки за розкішний подарунок ти ще насмілюєшся, ніби нічого не сталося, заявлятися до моєї хати? Що ти маєш мені сказати?

— Я зовсім не розумію твого гніву, — відповів Кляпавцій. — Це правда, я наказав машині зробити твою копію. Кажу тобі, вона була досконала — мене просто подив узяв, коли я її побачив. А щодо биття, то машина трохи вже переборщила — я лише стусонув там скільки разів отого штучного Трурля — хотів пересвідчитися, чи міцно збудований. Ну, й мені також було цікаво, як він на це зреагує. Виявилось, що він надзвичайно спритний. Вмить вигадав цілу історію, буцімто це не машина, а ти сам у власній подобі, а коли я не поиняв цьому віри, став присягатися, що розкішний дарунок — ніякий не дарунок, а звичайне ошуканство. Ну, то ти розумієш, щоб захистити твою честь, честь мого приятеля, я за такі ганебні клеми мусив уже дати йому доброго чосу. Але при тім я переконався, що у нього неабиякий розум, бо він не тільки фізично, а й духовно схожий був на тебе, мій любий. Воістину ти, Трурлю, великий конструктор — оце лише я й хотів тобі сказати, тільки задля цього я й прийшов до тебе так рано.

— Он як! Ну, тоді інша річ, — відповів Трурль, трохи вже вгамувавшись. — Воно, правда, повівся ти з Машиною Для Виконання Бажань все-таки не найкраще, але хай уже...

— Ага, між іншим, хотів тебе ще спитати, — що, власне, ти зробив з тим штучним Трурлем? — невинним тоном мовив Кляпавцій. — Чи не міг би я його побачити?

— Та він був просто оскаженів від люті! — відповів Трурль. — Погрожував, що, причаївшись за великою скелею біля твоєї хати, розчерепить тобі голову. І аж до очей мені підстрибував, коли я пробував його заспокоїти. А вночі заходився плести на тебе, мій любий, дротяні тенета й зашморги. Я, правда, вважав, що ти образив мене у його особі, але, оскільки ми давні приятелі, повинен був якось усунути небезпеку, яка загрожувала тобі — адже він мало не до сказу доходив. Тим-то, не бачивши іншої ради, я розібрав його до останньої детальки...

Кажучи це, Трурль ніби ненароком трутив ногою розкидані долі рештки якихось механізмів.

Побалакавши отак, Трурль і Кляпавцій тепло розпрощалися й розійшлись як щирі друзі.

Відтоді Трурль тільки й мав клопоту, що розповідати кожному всю цю історію: як він подарував Кляпавцієві Машину Для Виконання Бажань, як той негарно повівся з нею, наказавши їй зробити копію Трурля, а тоді відлупцював її, як цей чудово зроблений машиною Трурлів двійник доклав чималих зусиль і врешті спромігся викараскатися із скрути, тільки-но втомлений Кляпавцій уклався спати, і як він сам, Трурль, розібрав на кавалки штучного Трурля, коли той повернувся до його домівки; і вчинив так він, Трурль, тільки заради того, щоб уберегти свого приятеля від помсти побитого. І доти Трурль розповідав це, і розхвалював себе, і гордо надимався, і кликав у свідки Кляпавція, аж доки вість про цю дивну пригоду донеслася до королівського двору і там уже ніхто не мовив про Трурля інакше, як тільки з найбільшим подивом, хоча ще донедавна скрізь називали його Конструктором Найдурніших Мислячих Машин на світі.

А Кляпавцїй, коли прочув, що сам король щедро обдарував Трурля і відзначив його Орденом Великої Пружини та Геліконідною Зіркою, заволав на весь голос:

— Як це так? Ото за те, що мені вдалося його обіграти, розкрити всі його підступи та хитрощі, коли я так спустив йому шкуру, що він мусив потім клепати й латати себе і покривлені ноги випростувати, за те, що, спіймавши облизня, він дав уночі драла з мого підвалу, — то за все те він купається тепер у розкошах, і ніби цього мало, — король нагороджує його ще й орденом? О світе, світе...

І, страшенно розгніваний, повернувся Кляпавцїй додому, щоб замкнутись там на чотири засуви. Бо збудував він таку саму Машину Для Виконання Бажань, як і Трурль, тільки що той свою скінчив раніше.

ЛЕМ С. Кіберіада. — К.: Дніпро, 1990. — 816 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).